

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВАСИЛЯ ПАНЕЙКА В 1914–1918 рр.

Охарактеризовано громадсько-політичну діяльність Василя Панейка в роки Першої світової війни, особливу увагу акцентовано на його спробах залучити держави Антанти для вирішення “українського питання”, показано протиріччя та проаналізовано консолідаційні процеси в середовищі українського державницького табору.

Ключові слова: В.Панейко, УНДП, Відень, Перша світова війна, Антанта.

Василь Панейко – один із найяскравіших діячів українського громадсько-політичного життя міжвоєнного періоду ХХ ст., найконтroversійніша постать з-поміж урядовців ЗУНР. “Людина складної психічної конструкції, проблематична натура, людина дуже обдарована, небуденної інтелігенції, великого знання і просто феноменальної начитаності” [11, с.360] – такими словами охарактеризувала майбутнього дипломата ЗУНР М.Рудницька. Еволюція його світогляду зазнавала карколомних змін: від прихильника соціалізму до члена Української національно-демократичної партії (УНДП), від прихильника розв’язання українського питання в роки Першої світової війни з допомогою Антанти до федерації з Росією.

Громадсько-політична діяльність Василя Панейка в роки Першої світової війни не стала предметом спеціальних наукових досліджень. Окреслена проблема відображена в працях тогочасних відомих політиків, серед яких особливої уваги заслуговують аналітичні дослідження К.Левицького [4; 5] і М.Стахіва [13]. На сучасному етапі розвитку історичної науки громадсько-політична діяльність В.Панейка в контексті національно-визвольного руху українців фрагментарно проаналізована в працях українських (О.Кураєв [3], І.Патер [8], В.Расевич [9; 10], О.Середя [12] та ін.), західних (Е.Цьольнер [17], Г.Гребінг [20], Р.Марк [22] та ін.) і польських (Г.Батовський [19], Т.Ольшанський [23], М.Клімецький [21]) дослідників. Розвідка побудована на значній джерельній базі, основу якої становлять спогади В.Панейка, документи Центрального державного історичного архіву України у м. Львів (ЦДІАЛ України), матеріали періодичної преси. Використані джерела – цікаві й різноманітні за змістом, наповненістю й обсягом, відкривають можливість для дослідження й переосмислення низки усталених в історіографії стереотипів.

Звістка про австро-угорський ультиматум Сербії, що спричинила початок Першої світової війни, застала В.Панейка у Швейцарії (містечко Фіоне на кордоні із Францією), де він перебував із родиною на відпочинку. “Наче сполошене птаство все кинулося втікати до дому, – зауважував майбутній дипломат ЗУНР. – Мої ельзаські знайомі – одні через границю, в ряди французької армії, другі із стисненим серцем, під німецьку владу, в Мілюзу..., а ми через Відень до Львова” [14, с.8].

Після повернення, 30 серпня 1914 р., В.Панейко взяв участь у засіданні Народного Комітету (НК) УНДП, на якому обговорювалось єдине питання – стратегія й тактика партії у військових умовах. Успішний наступ російських військ на Галичину на початку вересня 1914 р. не залишав вибору – вирішено перенести зі Львова до Відня Народну Канцелярію, видавництво “Діла” й “Свободи”. У столиці Австро-Угорської імперії також відновили роботу провідні громадсько-політичні інституції українців – Головна Українська Рада (ГУР), Союз Визволення України (СВУ) та Український національно-демократичний, радикальний і Буковинський парламентські клуби, НК УНДП.

Протистояння двох військово-політичних блоків давало надії на позитивне вирішення “українського питання”, однак на заваді стали численні внутрішні суперечності.

Особливо гостро протиріччя проявилися між ГУР та проводом УНДП, який намагався монополізувати право репрезентувати інтереси українців у столиці Австро-Угорської імперії [4, с.70]. Вибухонебезпечною залишалася також ситуація в середовищі націонал-демократів – руйнація усталеної партійної структури призвела до появи низки фракцій. Офіційна австрофільська доктрина партії, яку проголосили Є.Олесницький, К.Левицький і М.Василько, наштовхнулася на опір опозиції, яку очолили Л.Цегельський, Є.Левицький та Є.Петрушевич. В.Панейко був змушений підтримати К.Левицького, незважаючи на те, що виступав прихильником “орієнтації на власні сили” або ж держави Антанти. Наміри опозиції залишалися незмінними – зменшити впливи НК у Головній Українській Раді, що повинно було б привести до усунення із проводу УНДП К.Левицького, який, на думку опозиції, узурпував владу в партії. Центром опозиції в цей період став Український парламентський клуб (УПК). 29 жовтня 1914 р. у Відні за участю В.Панейка відбулося перше на еміграції засідання Головної Української Ради, на якому йшлося про справи стрілецтва й необхідність реорганізації Української Бойової Управи. На вимогу членів Співки Визволення України обговорено справу реорганізації ГУР і вибрано комісію для проведення цієї роботи [15, арк. 1–2].

10 грудня 1914 р. на засіданні Українського парламентського клубу обрано комісію, основна мета якої полягала у виробленні статуту нової загальнонаціональної ради. На 16 грудня Ю.Романчук скликав нараду послів від Галичини й Буковини, яка повинна була б налагодити відносини між опозицією та проводом УНДП. Проте на нараді, де розглядалося питання реорганізації ГУР, відмінності в поглядах були такими значними, що вона не принесла жодних практичних результатів. Надійною опорою К.Левицького надалі залишався Народний Комітет УНДП, більшість у якому становили його прихильники – С.Баран, В.Панейко, І.Кивелюк, Є.Олесницький, М. Вітошинський, М.Здерковський. Натомість прихильниками орієнтації на власні сили, крім Є.Петрушевича, Л.Цегельського, були також Т.Войнаровський і С.Голубович.

Наприкінці грудня 1914 р. опозиція здійснила черговий наступ на НК – парламентський клуб відрядив до Головної Української Ради п'ятьох своїх представників: С.Голубовича, Л. Левицького, Є.Петрушевича, Ю.Романчука та О.Колессу, після чого в надпартійній організації стали домінувати противники політичної лінії Народного Комітету. У відповідь К.Левицький закликав націонал-демократів вийти зі складу ГУР, що згодом і зробили В.Панейко, С.Баран та І.Кивелюк.

Конфлікт остаточно паралізував роботу ГУР. Однак завдяки посередництву Ю.Романчука вдалося виробити принципово нову узгоджувальну платформу [16, арк.44], на основі якої планувалося створити організацію, яка буде “репрезентувати весь український народ” [1, с.1]. 30 квітня 1915 р. представники НК УНДП, СВУ, УПК ухвалили статут Загальної Української Ради (ЗУР), а 5 травня відбулося перше її засідання. Проте утворення нової надпартійної організації не розв'язало конфлікт усередині УНДП.

У травні 1915 р. у результаті контрнаступу австрійської армії, російські війська було витіснено з Галичини. 22 червня у Львові утворено “Комітет Українців міста Львова”, який перебрав на себе функції вищого українського органу влади в краї на період повернення політичних інституцій із Відня. Провідні позиції в Комітеті посіли представники опозиційного крила УНДП. В їхньому середовищі визрів план підпорядкування повітових організацій опозиції та заміни контрольованого К.Левицьким “Діла” на “Українське слово” [4, с.205]. Улітку 1915 р. до Львова повернувся також В.Панейко. Підсумком його тривалої організаційної праці стало відновлення 12 вересня 1915 р. діяльності українського часопису “Діло”, який став надійною опорою К.Левицького.

Майбутній секретар закордонних справ ЗУНР, незважаючи на редакторську діяльність, продовжував багато подорожувати Європою, що в поєднанні зі знаннями мов заклало підґрунтя його майбутнього призначення державним секретарем закордон-

них справ ЗУНР. “Я, мабуть, єдиний з наших земляків – мимо війни і великих труднощів виїзду за границю, таки бував в самім розгарі війни 1914–1918 рр. кожного року, як не раз, то по два рази у Швейцарії – тому острівці мира й нейтральности серед океану розпалених війною держав, – констатував В.Панейко. – Завсіди по кілька тижнів, тай завсіди весь час, або бодай більшу часть мого побуту, в центрах пропаганди антантської: Женеві, Лозані, Цюриху. Розуміється, за кожним приїздом кидався, наче спрагнений на воду, на французьку пресу і книжку, якій не було тоді доступу до Австрії. Розуміється також, я поспішився відновити свої антантські знайомости тай зробити нові” [14, с.8].

Перебуваючи за кордоном, В.Панейко переконався в неминучості поразки Австро-Угорщини. Після чергової поїздки до Швейцарії, наприкінці 1916 року, він писав, що “задержався один день в Відні” для того, щоб порозмовляти з головою Української парламентарної репрезентації Є.Петрушевичем. Основна мета поїздки – переконати його в необхідності створення українських збройних формувань (легіонів) з українських полонених в антантських державах. В.Панейко констатував: “До того часу я д-ра Петрушевича стрічав був розмірно не часто і тільки на засіданнях, або в більших товариствах, та що тоді йшов на першу з ним розмову “сам на сам”, у найважливішій справі тодішньої нашої політики” [7, с.47].

Ознайомивши Є.Петрушевича із суспільно-політичною ситацією в Європі й на фронті, В.Панейко намагався його переконати в необхідності створення військових закордонних загонів. “Справу сю треба трактувати як негайну з ріжних причин, – констатував майбутній секретар закордонних справ ЗУНР, – з них головна та, що якраз тоді Людендорф почав свою велику офензиву на західнім фронті, що отже у вижиданню небезпеки Антанта, передовсім же Франція, готова буде прийняти нашу моральну, політичну й військову поміч охочіше, ніж би вона се зробила під впливом Поляків, у часі коли небезпека офензиви пройде” [7, с.47]. Зважаючи на тривалу мовчанку Є.Петрушевича, В.Панейко ще раз наголосив: “У разі перемоги Антанти ми, признані комбатантами й союзниками, будемо мати рівно рядний з чехами і поляками голос на мировій конференції” [7, с.47]. Проте “на все те спокійна та рішуча відмова”, як зауважував редактор “Діла”.

Наприкінці зустрічі В.Панейко запропонував компромісний варіант розв’язання проблеми: “Не хочу, щоб Ви або парламентарна репрезентація раптом всі змінили фронт, з осереднього на антантський. Хочу примітивного, самозрозумілого, не оригінального, банального “поділу роль”. Весь особистий риск беру на свою особу. Моя позиція як начального редактора головного органу української політики дає мені певний авторитет як перед антантськими органами, з якими мені прийшлося би зноситись, так і в очах галицьких поневолених в Італії” [7, с.47]. В.Панейко наголосив, що міг би самостійно, без Є.Петрушевича, розпочати переговори з Антантою, однак не буде цього робити з огляду на бажання зберегти незалежність від “антантських фондів”.

Редактор “Діла” вимагав від Є.Петрушевича санкції на організацію українського легіону в Італії та декілька тисяч крон із фонду “національної оборони” на транспортні витрати для унезалежнення від Антанти. “Др. Петрушевич слухав усю ту мою промову якось байдуже аж до хвилі, коли я згадав, що домагаюсь грошей з фонду “національної оборони”, – згадував В.Панейко. – В той момент я помітив живий блиск в його очах і ось нарешті він знайшов аргумент, чим мене відправити – з сього нічого не можу дати на Вашу ціль” [7, с.48].

Антилегіонську позицію Є.Петрушевича В.Панейко пояснював особистою неприязню, оскільки “Діло” неодноразово критикувало голову Української парламентарної репрезентації, вважаючи його особу “ще менше кваліфікованою на провід національної політики, ніж особу д-ра Костя Левицького”. Із цих причин часопис “не підпірав його дуже гарячо”. “Тепер, – вважав В.Панейко, – др. Петрушевич знайшов нагоду пімстити-

ся на редакторі “Діла”. Нагодою тою признав наш провідник справу створення нашого легіону в Італії” [7, с.48].

Приїхавши до Львова, В.Панейко обговорив проблему створення легіону з головою НК УНДП К.Левицьким. Однак останній запропонував звернутись із цією пропозицією до Є.Петрушевича. “Хоч ся перша розмова з п. Костем Левицьким не довела до нічого, тільки зайвий раз показала мені його як знаменитого, незрівняного партійного тактика, то я таки, ще два рази потім, з тим самим до нього звертався. Думав, що розважить, рішиться. Відповідь усе була та сама: Петрушевич і проче” [7, с.49].

Наближення поразки Австро-Угорщини й Німеччини в Першій світовій війні спонукало В.Панейка потайки від Є.Петрушевича й К.Левицького виїхати до Швейцарії, де один із провідних діячів УНДП планував розпочати працю над створенням українського легіону. “Здержували виїзд негайної роботи, – згадував В.Панейко, – нестача коштів і людей” [7, с.49]. Справа утворення українських легіонів відкладалася на невизначений термін.

Упродовж 1917 р. В.Панейко продовжував активну партійну діяльність. Зокрема він брав участь у засіданнях НК УНДП 21 і 23 квітня 1917 р., на яких обговорювалися міжнародні й внутрішньополітичні події. Політичний звіт виголосив К.Левицький. В обговоренні дискусійних питань, крім С.Барана, Л.Цегельського, С.Томашівського, о. Стефановича, брав участь також В.Панейко. У підсумкових резолюціях Народний Комітет підтримав прояви засадничої готовності Центральних держав підписати мир, із виключенням завойовницького насильства, закликав правлячі кола монархії до подальшої енергійної акції в цьому напрямі, щоб український народ, як й інші народи Європи, “міг пошвидше загоїти отримані рани” і забезпечити свій подальший національно-політичний розвиток [18, с.30].

Начальна управа УНДП вітала ідею миру без переможених і насильства, висловила впевненість, що цей принцип буде реалізований не тільки на майбутній міжнародній конференції, а стане провідним у внутрішній політиці Габсбурзької монархії, яка піде назустріч головному завданню національної ідеї Австро-Угорщини – створити всім народам, які її населяють, умови самостійного національного розвитку. Зокрема піде назустріч програмі українців – утворити з українських етнографічних територій автономну національну провінцію. Народний Комітет підкреслив, що відносини українських територій до Австро-Угорської монархії можуть бути реформовані тільки за згодою правних заступників українців. Він застеріг від реалізації проекту відокремлення Галичини й закликав українських послів унеможливити його реалізацію. Передумовою державно-правної зміни, на думку керівників партії, мав би стати попередній поділ Галичини на національно-територіальній основі [18, с.30].

22 листопада 1917 р. В.Панейко взяв участь у з’їзді членів Народного Комітету повітових організаторів і мужів довір’я УНДП. З’їзд був скликаний у зв’язку з наміром Австро-Угорщини приєднати до Польщі Східну Галичину. У першій резолюції з’їзд вітав “величаві прояви національної свідомості і змагань” наддніпрянців до утворення українського державного організму, діяльність Української Центральної Ради й Генерального Секретаріату. З’їзд рішуче протестував проти ідеї віденських і берлінських політичних кіл приєднати Східну Галичину до майбутньої Польської держави і вважав таке приєднання насильством “над цілим українським народом, проти котрого український нарід буде боротися всіма способами аж до загину” [18, с.31].

З’їзд вирішив відновити повітові організації, приєднавши до народної праці жіноцтво, а також визначив завдання для повітових організацій: 1) представництво й захист національних інтересів перед військовими й цивільними властями; 2) збір матеріалів про надужиття публічних органів щодо українців і передача їх до Української парламентарної репрезентації; 3) правнича допомога; 4) збір протестів проти приєд-

нання Східної Галичини до Польщі; 5) поширення “Свободи”; 6) відновлення діяльності українських культурних і господарських організацій [18, с.31].

11 травня 1918 р. відбулося засідання Народного Комітету УНДП, на якому висловлено протест щодо державного перевороту в Києві. В ухвалі Комітету стверджувалося, що Центральні держави вступили на територію УНР на заклик українського уряду для допомоги йому зміцнити внутрішній лад у державі, а Німеччина безпримірним способом утрутила у внутрішні справи країни, чим порушила зобов’язання Берестейського договору й державну суверенність України. Народний Комітет вимагав, щоб австрійський уряд виконав свої зобов’язання щодо поділу Галичини та утворення окремого українського державного організму Австрії [2, с.1]. Проте відмінні від партійної лінії думки висловлював В.Панейко, якому імпонувало встановлення сильної одноосібної гетьманської влади. Позиція часопису під його впливом щодо Гетьманату змінилася на його користь, після чого в галицькому українському суспільстві ставлення до нового режиму розділилося.

Події на Наддніпрянщині та на фронті переконали В.Панейка в тому, що “Австрії настає неминучий і невідкличний кінець”. “Було мені ясне і певне в літі 1918 року, – пригадував редактор “Діла”, – коли американські війська загородили останнє велике німецьке зусилля на французькому фронті. Ясне це стало тоді серед нас не тільки мені одному, а багатьом з нас, цивільним і військовим” [6, с.1].

Таким чином, перебуваючи на чолі редакції часопису “Діло”, В.Панейко був водночас активним громадсько-політичним діячем. На відміну від більшості членів УНДП, він пропагував орієнтацію на держави Антанти в розв’язанні українського питання, відстоював право українського народу на самостійне державно-політичне життя. В.Панейко розробив план створення українських легіонів із числа українських військовополонених під егідою країн Антанти, які пропонував використати в подальшій боротьбі з поляками.

1. Вістник Союзу визволення України. – 1915. – Травень–червень.
2. Діло. – 1918. – 13 трав.
3. Кураєв О. “Українська проблема” у політиці Берліна й Відня у Першій світовій війні / О. Кураєв. – К., 2006.
4. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К. Левицький. – Львів, 1929–1930. – Ч. 1–3. – 776 с.
5. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1846–1914 / К. Левицький. – Львів, 1926. – 736 с.
6. Панейко В. Перед Першим листопада / В. Панейко // Діло. – 1928. – 1 листоп.
7. Панейко В. Українські легіони на боці Антанти / В. Панейко // Політика. – 1925. – № 3.
8. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів, 2000. – 345 с.
9. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни / В. Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип. 34. – С. 317–330.
10. Расевич В. Засади політичної незалежності у програмі Української національно-демократичної партії / В. Расевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 229–242.
11. Рудницька М. Пам’яті Василя Панейка / М. Рудницька // Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи / упоряд. М. Дядюк. – Львів, 1998. – 844 с.
12. Середа О. Англійські зв’язки львівських українців напередодні Першої світової війни / О. Середа // Львів: місто, суспільство, культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 431–452.
13. Стахів М. Як проводилася світова війна? Історія світової війни в рр. 1914–1918 / М. Стахів. – Львів, 1925. – Ч. 2. – 40 с.
14. Українські легіони по боці Антанти : Уривки з споминів // Політика. – 1925. – № 1.
15. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 353, оп. 1, спр. 20.
16. ЦДАЛ України, ф. 382, оп. 1, спр. 1.
17. Цьольнер Е. Історія Австрії / Е. Цьольнер. – Львів, 2001. – 176 с.
18. Шептицька Л. Баран Степан / Л. Шептицька // ЗУНР : 1918 – 1923 : уряди, постаті. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2009.

19. Batowski H. Rospad Austro-Węgier 1914–1918 / H. Batowski // Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1965. – 271 s.
20. Grebing H. Österreich – Ungarn und die “Ukrainische Aktion 1914–1918” / H. Grebing // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N. F. VI, 3. – 1916. – S. 270–296.
21. Klimecki M. Geneza wojny polsko-ukraińskiej 1918–1919 / M. Klimecki // Studia i materiały do historii wojskowości. – Wrocław ; Kraków, 1994. – T. 36. – S. 149–180.
22. Mark R. Zur Ukrainischen Frage im Ersten Weltkrieg : Flugschriften des Bundes zur Befreiung der Ukraine und ihm nestehender Publizisten, 1914–1916. / R. Mark // Zeitschrift für Ostforschung 33. – 1984. – S. 196–224.
23. Olszański T. Historia Ukrainy XX w. / T. Olszański. – Warszawa, 1994. – 348 s.

Проанализировано общественно-политическую деятельность Василия Панейка в годы Первой мировой войны, особое внимание акцентировано на его попытках привлечь государства Антанты для решения “украинского вопроса”. Показаны противоречия и проанализированы консолидационные процессы в среде украинского государственного лагеря.

Ключевые слова: В.Панейко, УНДП, Вена, Первая мировая война, Антанта.

The article described the Vasyl Paneyko’s social and political activities during the First World War, with particular attention paid to his attempts to bring the Entente states to address the “Ukrainian question”, shows the contradictions and analyzed with consolidation among the Ukrainian state camp.

Key words: V.Paneyko, UNDP, Vienna, the First World War, Entente.

УДК 327.7

ББК 66.4

Роман Бурачок

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ ПОЛЯКІВ У СТАНІСЛАВСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (1921–1939)

У статті аналізуються особливості розселення поляків у Станіславському воєводстві II Речі Посполитої. Відзначено, що розселення поляків у міжвоєнний період було нерівномірним і майже не змінилося з 1921 до 1939 рр.

Ключові слова: Станіславське воєводство, Східна Галичина, міжвоєнний період, розселення поляків, перепис.

Проголошення незалежності України й активний вихід молоді держави на міжнародну арену активізували дослідження науковцями польсько-українських відносин. Після Першої світової війни польсько-українські протиріччя в справі володіння західноукраїнськими землями переросли у відкрите збройне протистояння. Поразка українських визвольних змагань 1918–1919 років призвела до включення Західної Волині, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Східної Галичини до складу Польської держави. Політика міжвоєнної Речі Посполитої базувалася на принципах національної держави й забезпечення переваги титульної нації у всіх сферах державного будівництва. Національні меншини підлягали колонізації.

Певна частина українського населення Галичини з різних причин емігрувала за межі краю. Усе це внесло відповідні демографічні зміни в регіоні [15, арк.1–85]. 1921 р. польський уряд провів перепис населення, який бойкотувала частина українського населення Західної України. З іншого боку, щоб показати, що в Східній Галичині проживає польська більшість, дані перепису фальсифікувалися. Частину українців, євреїв, осіб інших етносів записували поляками. Цей факт визнають частково й сучасні польські дослідники [1, с.171]. Із цією метою до непольського населення застосовувалися всі можливі засоби впливу: політичний і моральний тиск, неприйняття на роботу в урядові установи, промислові й торгівельні підприємства, медичні, освітні й культурні заклади, а також відкрита груба фальсифікація.